

## АНОТАЦІЯ

**Бондарець М. А. Проблема «морально дефективного дитинства» у педагогічній думці 20-30-х рр. ХХ ст.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». – Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне, 2022 рік.

### Зміст анотації

У дисертації здійснено цілісний аналіз педагогічної думки 20–30-х років ХХ ст. щодо проблеми «морально дефективного дитинства» як складного соціокультурного й педагогічного феномену, неоднорідного у вимірах й оцінках, задля більш глибокого розуміння загальної картини розвитку освіти й педагогіки досліджуваного періоду в умовах динамічної модернізації сучасної педагогічної науки і практики.

У вітчизняній педагогіці накопичений великий теоретико-емпіричний досвід із захисту прав дитини і дитинства. Покращення продуктивності системи роботи з дітьми-безпритульниками неможливе без врахування унікального досвіду ліквідації дитячої безпритульності, роботи з морально дефективними дітьми у 20–30-ті рр. ХХ ст., який дотепер залишається актуальним і недостатньо вивченим. Звернення до історико-педагогічного досвіду значиме й тому, що в сучасних умовах стало можливим використання архівних матеріалів і документів, що не лише відображають процес становлення й розвитку соціального захисту дітей у 20–30-ті рр. ХХ століття, а й мають самостійну історичну й педагогічну цінність.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що у ньому уперше:

Цілісно схарактеризовано українську освітню політику стосовно «морально дефективного дитинства», яка визначалася певними ідейно-політичними й суспільно-економічними умовами й формувалася в складних умовах системної трансформації. Унікальність схарактеризованого періоду

полягає в тому, що в цей час в умовах глобальних соціально-економічних і культурних перетворень, наростаючих тенденцій ідеологізації наукового знання в українській психології і педагогіці розвивалися й співіснували оригінальні наукові школи й напрями, у межах яких інтенсивно розроблялися питання «морально дефективного дитинства».

З'ясовано, що це період появи нових векторів у соціальній політиці, розширення меж розуміння дитячої «дефективності», появи «нових дефективних дітей і підлітків», об'єднаних у єдину «армію морально дефективних». Це період переходу від благодійної й приватної форм соціального піклування над «дефективними» дітьми до державної системи соціального забезпечення й створення перших інтернатних установ для «морально дефективних» дітей. Схарактеризовано діяльність окремих установ, у яких здійснювалося соціальне виховання «морально дефективних» дітей, як-то: приймальники-ізолятори, колектори, досвідно-педологічні станції, дитячі будинки для нормальних дітей, установи для неповнолітніх правопорушників (основний дитячий будинок, допоміжний будинок, трудова колонія і трудовий будинок для дівчаток), комісії у справах неповнолітніх.

Розкрито феномен «морально дефективного дитинства» з урахуванням суспільно-політичних і культурно-освітніх умов досліджуваного періоду. У процесі наукового пошуку уточнено зміст базових понять – «морально дефективне дитинство», «педагогічна думка 20–30-х років ХХ ст.» та похідних від них. З'ясовано, що у досліджуваній період поняття «морально дефективна дитина» використовували щодо дітей, які страждали порушеннями характеру і емоційно-вольової сфери і які були схильні до агресивної та протиправної поведінки. Морально дефективними дітьми вважали педагогічно запущених, безпритульних і т. п., «вибитих із соціальної колії» дітей.

Під «морально дефективним дитинством» розумілося дитинство, яке характеризувалося відхиленнями від загальноприйнятих норм поведінки і норм суспільної моралі. До «морально дефективних» дітей відносили велику

й неоднорідну групу, представники якої відрізнялися від бажаної норми у своєму розвитку й поведінці, а саме: 1) «діти грубо соціально незручні, так звані «злочинні діти»; 2) діти педагогічно незручні («тупі», «неуважні», «відсталі», «нервові»); 3) діти сімейно незручні.

Поняття «педагогічна думка 20–30-х років ХХ ст.» у дослідженні трактується як сукупність суспільних уявлень і міркувань про освіту й виховання, які транслюються через творчі біографії її носіїв (педагогів, педологів) у контексті історичних, ідейно-політичних, економічних, соціокультурних умов й освітнього середовища епохи.

Комплексно й системно досліджено погляди педагогів, психологів, педологів досліджуваного періоду на проблему «морально дефективного дитинства» у контексті діяльності регіональних наукових шкіл і напрямів діяльності педагогічних шкіл: педагогічна думка Київщини (І. Сікорський, П. Блонський, А. Владимирський, С. Ананьїн, Я. Резнік, Я. Чепіга, О. Дорошенко); одеська педологічна школа (Є. Шевальов, Є. Шевальова, М. Тарасевич, С. Лозинський, А. Готалов-Готліб); харківська педологічна школа (О. Залужний, В. Протопопов, І. Соколянський, Е. Мухіна); педологічна школа Катеринославщини (І. Левінсон).

Доведено, що у педагогічній думці 20–30-х рр. ХХ ст. причини «морально дефективного дитинства» пояснювалися соціально-економічними та культурно-педагогічними умовами, у яких росла дитина: педагоги, педологи доводили, що в іншому середовищі, сприятливому для дитячого розвитку, важка дитина досить швидко втрачає риси «моральної дефективності» й стає на новий шлях. Такі думки були суголосні науково-теоретичним постулатам панівної радянської ідеології, що спричинило утвердження соціологізаторського підходу до розуміння і розв'язання досліджуваної проблеми.

Схарактеризовано погляди А. Макаренка на досліджувану проблему в нерозривній єдності з аналізом його соціально-педагогічного досвіду у контексті суперечливої суспільно-педагогічної дійсності досліджуваного

періоду. З'ясовано, що педагог був активним противником теорії й практики «морально дефективного дитинства», він обґрунтовував недоцільність використання самого поняття «моральна дефективність», а заявляв про існування «дефективних взаємин між особистістю й суспільством», внаслідок чого дефективність проявляється у правопорушенні, недисциплінованості, асоціальній поведінці. А. Макаренко своєю практичною діяльністю доводив, що «моральна дефективність» – це передусім порушення відносин дитини із середовищем існування, результат неправильних педагогічних методів і впливів, і в здоровому середовищі з сильним, дорослим і турботливим лідером, з чіткими і ясними правилами, з працюючою системою самоврядування більшість дітей починають поводитися цілком пристойно.

Розкрито специфіку відображення проблеми виховання «морально дефективного дитинства» у публікаціях часописів досліджуваного періоду: відповідно до проблемно-хронологічного виміру проаналізовано 21 часопис, й 134 статті з проблеми «морально дефективного дитинства».

Подальшого розвитку в дослідженні набули положення щодо необхідності врахування культурно-історичної зумовленості термінології як складової методологічного апарата історико-педагогічної науки у процесі аналізу й особливо застосування багатьох з них, зокрема поняття «морально дефективне дитинство».

До наукового обігу уведено маловідомі джерела, невідомі публікації у тогочасних педагогічних часописах стосовно проблеми «морально дефективного дитинства» педагогів і педологів (М. Тарасевича, І. Левінсона, А. Владимирського, І. Соколянського, А. Готалов-Готліба, О. Залужного, Є. Каткова, Є. Шевальова, Є. Шевальнової, С. Лозинського, В. Протопопова, Е. Мухіної, М. Соловйової, Е. Палей й ін.).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що фактичний матеріал, який стосується особливостей визначення сутності проблеми «морально дефективного дитинства» як соціокультурного й педагогічного феномену, особливостей дослідження проблеми «морально

дефективного дитинства» в педагогічній думці 20–30-х років ХХ століття можуть бути використані для оновлення змісту навчальних курсів «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», «Соціальна робота», «Корекційна педагогіка», які викладаються під час підготовки бакалаврів, магістрів, докторів філософії педагогічних спеціальностей, соціальних працівників й ін.

Матеріали дослідження можуть бути використані у системі післядипломної освіти педагогічних працівників; у підготовці підручників, навчальних і методичних посібників, у розробці елективних курсів, програм самостійної роботи здобувачів вищої освіти; при написанні кваліфікаційних робіт; у діяльності наукових гуртків.

Виконане дослідження, однак, не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним напрямом наукової роботи є визначення можливості екстраполяції актуальних ідей стосовно вирішення проблеми «морально дефективного дитинства» в сучасну педагогічну науку і практику. Предметом окремого наукового дослідження може бути вивчення специфіки організації і діяльності закладів освіти з дітьми, що мають різноманітні порушення поведінки.

**Ключові слова:** морально дефективне дитинство, педагогічна думка, історіографія й джерельна база, моральне виховання, моральна дефективність, важковиховувана дитина, важкі діти, адаптація, соціальне виховання, українські педагогічні часописи, педологи, педагоги.

## ABSTRACT

**Bondarets M. A. The problem of morally defective childhood in the pedagogical thought in the `20s and `30s of the XX century – Qualification scientific work on manuscript rights.**

A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 011 – Educational, Pedagogical Science – Rivne State University for the Humanities, Rivne, 2022.

## **Abstract content**

The thesis was conducted the integral analysis of pedagogical thought in the `20s and `30s of the XX century toward the problem of “morally defective childhood” as a complicated sociocultural and pedagogical phenomenon, inhomogeneous in measurements and assessments, the purpose of a better understanding of an overall picture development of education and pedagogy of the analyzed period in the conditions of the dynamic modernization of contemporary pedagogical science and practice.

National pedagogy has accumulated a huge theoretic empirical experience of the protection of the rights of child and childhood. Improving the performance of the system of work with homeless children is impossible without taking into account unique experiences eliminating children’s homelessness, and working with morally defective children in the `20s and `30s of the XX century, which is still relevant and insufficiently studied. Address to the historical and pedagogical experiences is also meaningful therefore that in modern conditions it has been made possible to use archival content and documents, that not only reflect the process of the formation and development of social protection of children in the `20s and `30s of the XX century but also have separate historical and pedagogical value.

The scientific innovation results of the study involve the question, that it is for the first time:

The Ukrainian educational policy is comprehensively characterized in relation to “morally defective childhood”, which is determined by particular ideological political, and socially economical terms and was shaped by difficult circumstances and systemic transformation. The uniqueness of the characterized period consists in the fact that during this time in the context of global social economic and cultural transformation, and also is increasing tendencies of the ideologization of scholarly knowledge in Ukrainian psychology and pedagogy were developed and coexisted with original

scientific schools and directions, within which intensively were designed issue of “morally defective childhood”.

In the paper was clarified, that it is a period of the emergence of new vectors in the social policy, expanding the boundaries of understanding of children’s “defectiveness”, the appearance of “new defective children and adolescents”, united in a single “military of moral defective”. This is a period of transfer from charitable and private shapes of social care for “defective” children to the governmental system of social protection and the establishment of the first boarding school for the “morally defective” children. The activity of individual institutions in which the social education of “morally defective” children was done is characterized, such are isolation reception centers, collectors, experiences and pedagogical stations, orphanages for ordinary children, institutions for underage offenders (basis orphanage, auxiliary house, labor colony and labor house for girls), commissions in charge of juvenile.

The phenomenon of “morally defective childhood” is uncovered with consideration of the social and political, cultural education terms of the test time. In the process of scientific research was clarified the content basis notions – “morally defective childhood”, “pedagogical thoughts of the `20s and `30s of the XX century” and their derivatives. The author determines that in the studied period the notion of “morally defective children” was used with regard to children who suffered from character disorders and emotional volitional sphere, who tend to aggressive and unlawful behavior. Morally defective children were considered pedagogically neglected, homeless, etc, “knocked out from the social track” children.

“Morally defective childhood” meant a childhood, that was characterized by deviations from conventional norms of conduct and social norm. The “morally defective” children were included in a huge and heterogeneous group whose representatives differed from the desired norm in their development and conduct, namely: 1) “grossly socially awkward children, the so-called criminal children”; 2) children are pedagogically inconvenient (“stupid”,

“inconsiderate”, “retarded”, “nervous”); 3) children are uncomfortable for the family.

The concept of “pedagogical thought of the `20s and `30s of the XX century” in the research is interpreted as a set of social perceptions and considerations on education and training. That is the broadcast due to the creative biography of its bearers (teachers, pedologists) in the context of historical, ideological political, economic, sociocultural terms and the educational environment of the age.

The work comprehensively and systematically were investigated the views of teachers, psychologists, and the pedagogies of the research period on the issue of “morally defective childhood” in the context of the work of the regional scientific school and the directions of the business of the pedagogical schools: pedagogical thought of the Kyivschyna (I. Sikorskyi, P. Blonskyi, A. Vladymyrskyi, S. Ananin, Ya. Rieznik, Ya. Chepiha, O. Doroshenko); Odessa pedological school (Ye. Shevalov, Ye. Shevalova, M. Tarasevych, S. Lozynskyi, A. Hotalov-Hotlib); Kharkiv pedological school (O. Zaluzhnyi, V. Protopopov, I. Sokolianskyi, E. Mukhina); pedological school of the Katerynoslavshchyna (I. Levinson).

In the thesis was proved that in the pedagogical thought of the `20s and `30s of the XX century the cause of the “morally defective childhood” were explained by the social and economic, and cultural pedagogical conditions, in which the child grew up: teachers, pedologists was proved that in another environment more favorable for child development, as a problem child quickly loses the features of the “morally defectiveness” treads on a new way. These thoughts were consistent with the scientific theoretical postulates of the dominant Soviet ideology, which prompted the establishment of the sociological approach to understanding and resolution of the researched work.

The attitudes of the A. Makarenko on the investigated problem was characterized by the indissoluble unity with the analysis of his social



pedagogical experience in the context of the contradictory socially pedagogical truth of the researched time.

It is determined that the pedagogue was an active opponent of the theory and practice of the “morally defective childhood”, he was justified in the inappropriateness of using the concept of “morally defectiveness”, but he was stated of the existence of “the defective relations between the individual and society”, thereby defectiveness appears in the offense, indiscipline, and antisocial behavior. A. Makarenko proved by his practical work, that “morally deficiency” it is primarily a violation of the child’s relationship with the environment, as a result of the improper pedagogical methods and impact, so in a healthy environment with a strong, mature and considerate leader also with crisp and clear rules, the running system of a self-management majority of children begin to behave quite well.

The peculiarities of the reflection of the challenges of education of “morally defective childhood” in the periodical publications of the studied period were revealed: respectively to the problem chronological measurement, so 21 journals and 134 articles on the problem of “morally defective childhood” were analyzed.

The further development in the investigation was acquired provision on the need to account for cultural and historical conditioning of terminology as a component of a methodological device historic pedagogical science in the process of analysis and especially the application of many of them, namely the idea of the “morally defective childhood”.

In scientific circulation have been entered little known sources and unfamiliar publications in the contemporary pedagogical journals concerning the problem of the “morally defective childhood” of teachers and pedologists (M. Tarasevycha, I. Levinsona, A. Vladymyrskoho, I. Sokolianskoho, A. Hotalov-Hotliba, O. Zaluzhnoho, Ye. Katkova, Ye. Shevalova, Ye. Shevalovoi, S. Lozynskoho, V. Protopopova, E. Mukhinoi, M. Soloviovoi, E. Palei, etc).

The practical significance of the obtained results is that factual material, which concerns specifics of the definition of the essence of the challenges of the “morally defective childhood” as a sociocultural and pedagogical phenomenon, features the study problem of the “morally defective childhood” in the pedagogical thoughts in the `20s and `30s of the XX century can be employed to update the content of the educational courses “History of pedagogics”, “Comparative pedagogics”, “Social work”, “Correctional pedagogics”. These courses are taught in the preparation of the bachelors, masters, doctors of the philosophy in pedagogical specialties, social workers, etc.

The research materials can be exploited in the system of the postgraduate education of pedagogical workers; in the preparation of textbooks, educational and methodical manuals, in the development of elective courses, programs of self-study for higher education applicants; for writing qualifications work; in the activity of scientific groups.

However, the executed research does not cover all the aspects of the investigated problem. The perspective direction of the scientific research is a determination of the feasibility of the extrapolation of the current ideas in relation to solving the problem of the “morally defective childhood” into contemporary pedagogical science and practice. The subject of a separate scientific investigation can be the study of the specifics of the organization and activities of educational institutions for children having various behavior disorders.

**Keywords:** morally defective childhood, pedagogical thought, historiography and source base, moral education, moral deficiency, difficult-to-educate child, difficult children, adaptation, social education, Ukrainian pedagogical periodicals, pedologists, pedagogues.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

### **Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації**

#### **Статті у наукових фахових виданнях України**

1. Бондарець М. А. Організація виховання педагогічно занедбаних дітей та підлітків у творчій спадщині В. О. Сухомлинського. *Інноватика у вихованні*. Рівне: РДГУ, 2018. Вип. 8. С. 304–313.

2. Бондарець М. А. Змістове наповнення поняття «морально дефективний» в психолого-педагогічній науці кінця XIX – початку XX століття. *Інноватика у вихованні*. Рівне: РДГУ, 2019. Вип. 9. С. 315–326.

3. Бондарець М. А. Діяльність Педагогічного інституту соціального виховання, нормальної і дефективної дитини при Психоневрологічній академії (20-і роки XX ст.). *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2 (102). С. 15–19.

#### **Статті у наукових виданнях інших держав**

4. Бондарець М. А. Погляди педологів на причини появи «морально дефективних» дітей у публікаціях в педагогічних журналах (20–30 рр. XX ст.). *World Science*. Scientific Educational Center Warsaw, Poland, 2019. Vol.2, № 10(50). С.38–43.

#### **Опубліковані праці апробаційного характеру**

5. Бондарець М. А. Сутність поняття «важковиховуваність» у педагогічній думці 20–30-х рр. XX ст. *Наука, освіта, суспільство очима молодих*: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих науковців. Рівне: РДГУ, 2018. С. 24–26.

6. Бондарець М. А. Джерельна база вивчення проблеми «морально-дефективного дитинства» в історії педагогіки й освіти (кінець XIX – 20–30-ті рр. XX ст.). *Форми репрезентації джерел з історії освіти*: матеріали

Всеукраїнського науково-практичного семінару. Київ: [ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського], 2019. С. 56–57.

7. Бондарець М. А. «Морально дефективне дитинство» – «булінг»: трансформація проблеми у історико-педагогічному вимірі (20-рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.)). *Сучасний вчитель початкової школи: проблеми і перспективи в контексті освітньої реформи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Рівне: РДГУ, 2019. С. 137–138.

8. Бондарець М. А. А. Макаренко про проблему «морально дефективного дитинства». *Виховання особистості в контексті реформування української школи і розвитку педагогічної науки (пам'яті професора С. Г. Карпенчук): електронний збірник матеріалів II Регіональної науково-практичної конференції*. Рівне: РДГУ, 2019. С. 54–57.

9. Бондарець М. А. Г. Я. Трошин про виховання «нормальних» і «ненормальних» дітей. *Наука, освіта, суспільство очима молодих: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців*. Рівне: РДГУ, 2020. С. 16.

10. Бондарець М. А. Проблема «морально дефективного дитинства» в публікаціях журналу «Шлях освіти» (20–30-ті рр. ХХ ст.). *Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Ідеї Василя Сухомлинського крізь призму сучасних освітніх практик: набутий досвід і перспективи: електронний збірник матеріалів XXVII Всеукраїнських педагогічних інтернет-читань* Рівне: РДГУ, 2020. С.90–92.

11. Бондарець М. А. Специфіка трактування зарубіжного поняття «moral insanity» у вітчизняній науці. *Понятійно-термінологічний апарат історико-педагогічних досліджень: історія і сучасні підходи: зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 19 трав. 2021 р. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2021. С.44–46.*

12. Бондарець М. А. Роль журналу «Пролетарська освіта» (1920-1921) у вивченні біографій українських педагогів. *Педагогічна біографіка та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі: зб. матеріалів*

VII Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти, 20 травня 2022 р.  
Вінниця: Нілан-ЛТД, 2022. С.51–52.

**Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати  
дослідження**

13. Бондарець М. А. Проблема соціальної адаптації дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти. *Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної е-конференції*. Рівне: РДГУ, 2020. С. 6–8.